

Ի ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 4

1862

ԱՊՐԵԼ 4

ՀԱՅԱԴԻՐ

Ահեկանի ԺԸ — 25 Ապրիլի:

Բազրեռանդայ Կռիռն:

“Յակունս Լփրատայ, ՚ի ծաղկա-
զարդ վայելչութիւնան”, ըստ սրբազան
երգչին, ՚ի ծմակս Դաղկոտան և ՚ի բար-
ձրաւանդակն Բագրեւանդայ, հրաւի-
րէ զմեզ այսօր Հայադիրն: Ի՞նչ գե-
ղեցիկ հովիտ, մանաւանդ թէ ինչ ընդ-
արձակ դաշտ լցեալ զարդուք բուսա-
բերութեան, զոր կու սնուցանեն հա-
րիւրաւոր ականակիտ վտակք, իջնելով
ի կողից այրարատեան լեռնաշարից և
Լլթամարայ պարոտափին, որք ամէն
կողմանէ շրջապատեալ ձևացրնեն այս
ձուռն և տաշտանման հովիտս, իբրև
30 մղոն երկայն արևելքէ յարև-
մուտք, և 30 մղոն լայն ՚ի հիւսիսոյ ընդ
հարաւ. և ժողովելով ՚ի գոգավայրն և
խառնելով ընդ գլխաւոր վտակին, կու
գետանան կ’ըլլան սլայծաւն Արածանի,
արևելեան օժանդակ և զուգակից ե-

ղեմաբուղիս Լփրատայ, որ ՚ի Բարձր
Հայոց ՚ի գագաթէն Կարնոյ իջնայ, և
երկուքն այլ ՚ի համանուն Դաղկեոյ
լեռանց: Եթէ այս մեծ տաշտաձևիս
հարաւային շրթունքն, Լպահունեաց
(Սէլազկերտ) և Դաղկոտան (Խա-
մուր, Տիատին) լերինքն՝ ճեղքուելով
անցք մը չտային Լրաժանոյ, անշուշտ
գեղեցիկ և քան զԼլթամար ընդար-
ձակ ծովալիճ մը կ’ըլլար Բագրեւանդ,
և թերևս երբեմն այնպէս այլ եղած
ըլլալ ստուգեն մեզի երկրաբանք.
քննելով հոն նաև զԲադրեւանդայ կողմ,
զծծմաղբերս, և անոնց քարացեալ ու-
լունքը: ... Բայց դուք, կ’իմանամ,
ով հայալուրք, ու ի Հայկակք, դուք հոս
և հիմա աւելի ծաղկահասն կ’ուզէք ը-
լլալ քան երկրաբան. այս հովիտներուս
մէջ մտնելնուդ պէս՝ Հաճապիվանը

կու բնառէք, ձեր հին նախնեաց հետ
կու փափագիք նաւասարդի աշխար-
հասումք հանդէսները կատարել. բայց
դեռ իրեք չորս ամիս կայ այն տօնե-
րուն. ուրիշ անգամ այլ կու գամք՝ ի
Բագրեւանդ, որ ոչ սակաւ յիշատակ-
ներ ունի... Բայց քանի մը ամսէ ետեւ
ամառուան տաքուն՝ հիմկու ծաղկանց
դալարութիւնը չեմք գտներ, կ'ըսէք.
— այն ատենն այլ ունի իր լեռնաբու-
սիկ գոյնզգոյն ծաղկներն. սակայն ես
չեմ ուզեր զձեզ զրկել. ժուռ եկէք,
հաւաքեցէք այդ մաքուր առուակաց
եղերք և կանաչազգեստ բլրակաց կո-
ղերէն ընտրածնիդ և սիրածնիդ...
Եւ ճաճաղկունքդ ծածանին փնջիկ փրն-
ջիկ, թռչունքդ ձայնեն անուշիկ, ջրերն
կրկրջան զովիկ զովիկ. դուք դեռ գուս-

նակ մ'այլ ուզէք որ երգէ ձեզի զգա-
րուն. — Ձեն պակսեր գարուն երգող
հայ գուսանք, ձեռնաւորք և մշակք,
սրբամօրուս պաշտօնեայք, և պատ-
րիարք և կաթողիկոսք անգամ. այս-
քան զգալի և շոշափելի բնութեան և
վայրաց գեղեցկութիւնն՝ գրեթէ հար-
կաւ երգիչ և բանաստեղծ ըրած է զա-
նոնք, գոնէ գարուն գովելու համար.
բայց Արտանգին երգնկացին, իսկաջը-
նորհ, իսկատիպ (original ըսել կ'ու-
զեմ) գուսան 550 տարուան, յանձն
չառնուր ասանկ դրսէն դրդեալ քեր-
դող ըլլան, այլ տեսիլք տեսնելով,
լոյս տեսնելով առեր է այդ շնորհքը,
այնպէս որ ինքն իր բանաստեղծելուն
վրայ կու զարմանայ.

“Եղեւ յանկարծակի ինձ բան խօսիլ ով ուզենայ.
Եյնպէս որ ես ի յիմ խօսից շարեւրն զարմացայ.
Սիրով ու մեծ յուսով ես այս բանիս ի փորձ մըտայ,
Օ հոգիս փոխան տըւի, ւապայ ես այն հոգոյն հասայ.
Իմ բանս ի յայն լուսոյն եկել առ իս ինձ մանանայ,
Որ իմ աչօքս ես զինք բարձր ի յաթոռ նստած տեսայ.
Երբոր զայս մեծ պարգևքս ի յայն լուսոյն ես ընկալայ
Եւ զիմ մարմինս հոգւովս իր սուրբ տեսոյն գրեմ ծառայ...”

Եւ ինչ շնորհք, ազնիւ շնորհակա-
լութիւն. բայց ուրիշ ատենի թողլով
տեսիլքդ պատմել, հիմա մեզի գարնան
երգերէդ մէկն երգէ. — Եւ աւասիկ.
Սեծ գոհութիւն, հարիւր հազար,
Սեզ աւետիք է նոր հասել.
Եւ մեզ շնորհք յերկնաւորէն
Յերկնից յերկիրս ի մեզ հոսել.
Երկիր էր լի մութն և մըլար,
Սառն էր կապել եւ պաղ ու քար.
Հանց որ չըկար բոյս մի դալար.
Հիմի՛ ինք նոր է զարդարել.
Ձրմեռն բանդ էր եւ խաւար.
Պարուն եհաս ու նոր բահար,
Եւ էառ ի մէնջ գիշերն աւար.
Օ ի արեգակն է մեզ ծագել.
Երկիրս է մայր աննըմանի,

Օ ինչ գեղեցիկ իրք՝ ծընանի,
Շատ բարութիւնք յինք սընանի.
Հանց որ փոխ գեղեցկացել.
Երբոր հնչեց հողմն հարաւ.
Օ ինչ տրտմութիւն յերկրէ տարաւ.
Հանց որ չըկայ տեղ մի ծարաւ.
Եւ մէնն են բարութեամբ լըցել.
Հեզ որոտաց ամբ ցօղաբեր,
Եւ մար կապի յերկինս ի վեր,
Հոսէ յերկիր ահեղ գետեր.
Հաւսար զերկիր են արբուցել.
Եւ հարսանիք տիեզերաց,
Եւ ցընծութիւն պտղաբերաց.
Քոյնըզգոյնով ցեղք ի ցեղաց
Նազկունք զերկիր են զարդարել.
Նովն գրբուրդ առնու սիրով,
Եւ աղան զեռունք յերկիր ու ի ծով.

Ի կունքտ յորդոր քան պաղ ու հով,
Եւ ի քարէն յառաջ բղխել:
Ի հեղ գոչէն գետերտ յորով
Յորդ ի լերունքտ ի վայր գալով,
Վան ման ի ման ծաւալելով,
Սիրով ի ծովն երես դըրել:
Խաղան եղունք եւ այծեմունք,
Ի ջնուն ի դաշտ լյաղբիւրակունք.
Երէվայրիք եւ անասունք
Ի կապանաց են արձակել:
Հաւերտ քան քաղցր ձայնով
Սիծեռն ի հետ սաղմոսելով.
Վայ արտուտիկըն կարգալով
Օ առաւօտուն է բարբառել:
Ի ճումն առնուն եւ ծընանին
Հաւ ու գազանք լերէվայրին:
Ձառք հաւերտ ելնեն պարին,
Ի են միաբան երամ կապել:
Սաղկունքըն քան եւ ժողովին
Ի բուրաստան լի բաղանին.
Սէկ մի մըտել ի մէջ ծովին,
Տեսն է դեղին սերեր կացել:
Ի բուն եհաս շաքարբերան,
Ի ւետաբեր մեծ յարութեան.
Սարդին եհար կանանչ վըրան
Իր գայ բազմի զերդ հուր վառել,....

Ի աւ է, լաւ է, բայց բաւ է. երբ
բլուրի և վարդի խօսք բացուի՝ երգն
շատ կ'երկըննայ. ապրիս Կոստանդին.
ուրիշ անգամ լսենք քու վարդաբա-
նութիւնդ այլ վարդապետութիւնդ
այլ: Հիմա հանգչի քնարն, հանգչին
ծաղկունքն այլ. վասն զի յանկարծա-
հաս հովու մը պէս օրուանս յիշատակն
կանցնի հովտէս, և կ'այլադունէ զգա-
րուն: Ղաշտիս երկու ծայրերէն կու
լուի խոր դղրդիւն մը, ոտնաձայն մը,
ահեղ շնկոց մը. լերանց գլխէն փոշ-
խառն ամպեր կ'ելնեն, անոնց մէջէն
ձերմակ փայլակներ. արեւմուտքէն ե-
կածն դիմացի արեւուն ճառագայթնե-
րով վառվըռած արծաթէ հեղեղ մը
կուճանի՝ որ Բարձր Հայոց դարերէն
փոյթափոյթ թնդալով կու թափի հոս.

արեւելեան կողմէն եկածն աղիւսագոր
ծաց հնոցէն ելած սեւ ծուխերու պէս
կու ծառանայ ու կու ցածնայ... Ի
սոնք յիրար չմօտեցած՝ մենք մօտենանք
պատմութեան ճամբով. անցնինք հա-
զարով տարիներ, այսօրուան ամսակէ-
տին հետ զուգենք տարեկէտն այլ,
Իրիստոսի 775 թուին: Եւ նշանա-
կեալ տարիս՝ վերջին տարի է կենաց
և իշխանութեան երկու մեծ ինքնա-
կալաց՝ որք մէջերնին լաժնած են ա-
րեւելքի բաղդը և դժբաղդութիւնը:
Սէկն է Կոստանդին կայսրն, անուանի
իր պատկերամարտութեամբ և մոլու-
թեամբ, որոց համար նոյն իսկ իր ազ-
գէն, ի Յունաց՝ ստացեալ գարշելի ա-
նունը՝ պահէ մինչև ցայսօր, Գոթերծիմոս.
(.....): Պուկարաց և պատկե-
րաց հետ կռուելէն ատեն չունէր արե-
ւելք հոգալու և պաշտպանելու հպա-
տակները, որոց մէջ սեպուէին և մասն
մի Հայոց: Սէկ այն է Լալուճեաֆար
Լալու-Լալաճ Լալ-Լանսուր, զոր պատ-
միչք մեր Սափր անուանեն, խալիֆայ
Լաբաղուոց, որ ամիրապետութեան
հին աթոռը փոխադրեց ի նորոգեալն
Բաղտատ (763), և Վաղարշապատի
թուրութիւնը տեսնելով՝ իր բռնու-
թիւնը տարածեց ինչուան ի Կիւրիկիա,
որով Սեծ և Փղեր-Հայք այլ ընկան
իր ընչաբաղդութեւ և անդթութեանց
տակ. որոց համար շատ մեղադրուած
է բնիկ և օտար պատմիչներէ. վասն զի
համառօտ ըսելով իր 21 տարուան ու
4 ամսուան իշխանութեան ատեն ձեց
հարիւր հազար մարդ սպաննել ջարդել
տուաւ, կ'ըսեն. որոց մէջ անշուշտ քա-
նի մը բիւր այլ ազգակից պէտք է ող-
բալ: Եւ դպիսի ամիրապետ մը ունող
ամիրայք՝ անկէ գթասիրտ չէին կրնար
ըլլալ: Իր իշխանութեան ատեն Հայա-
ստանի ոստիկանաց մէջ (վասն զի
այսպէս կ'անուանէին յԼաբաղուոց ե-
կեալ կուսակալքն) ամէնէն գլխաւորն
է Լաբաղ, եղբայր համանուն նախորդ
ամիրապետին, որ ընդհանուր Պարսից
և Հայոց կողմանց մեծ կողմնակալ էր.
և ուրիշ կամահաճոյ հրամաններէն

զատ՝ այս այլ դրաւ իր հպատակացը՝ որ մօրուքնին ածիլեն, և զլուիննին կանգուն ու կէս բարձր խոյր մը դնեն. այս և ասոր նման պատուէքներով կու գային ի հայս ոստիկանք և հարկահանք. ինչպէս Սուլէման, Օւլէհ, Սուհ, Սուհամէտ, Լէզիտ, Պէքիր (Լաքար ըստ մեր պատմաց), որք այնչափ կեղեքեցին աշխարհնիս, մինչև շատերն փախելով գետնի տակ և քարայրներու մէջ պահուրտէին: Սամանակին հոգեւոր տէրն Տրդատ կաթողիկոս, և հայոց ազգային հագաբարձուն Սահակ բագրատունի՝ շատ անգամ բողոքեցին Լքղլայի. իսկ նա ոստիկանները կու փոխէր, բռնութիւնը կու թողուր: Լյսպէս յետ վերոյ յիշեալ Լէզիտաց և Պէքիրաց՝ խաւրեց (770) զհասան-Լպն-Բահգապա (որդի Լահագբայ ըստ մերոցս), որ հետը բերաւ խորասան-պարսիկ անկարգ գունդ մը, որոց ըրած չարութիւններէն քանի մը յիշելով ժամանակակից և ականատես պատմիչն (Վ և ոնդ) զգուշելով կ'ըսէ. «պատմել ոչ կարեմք զաղէտիցն պատմութիւն», մեք այլ այնպէս ընեմք, որ արցունքով չիթօնին ապրիլի ծաղկներն... Բայց ինչ ընէ խեղճ ժողովուրդն, որ ունեցածը բռնահասն հարկահանաց տալէն ետև՝ չունեցածն այլ տալու համար կու ծեծուի, կու կախուի, սառուցեալ լճից մէջ կու ձգուի. ինչ ընէ հին հայութեան մնացած զինուորութիւնն, որ իր եղբարց դառն հեծութիւնը կու լսէ. ինչ ընեն Խլրամի և Լախնուանի եկեղեցեաց մէջ այրած նախարարներէն մնացեալ ճիւղ իշխաններն՝ որ իրենց սեփական պայազատութիւնը այսպէս տակն ու վրայ կու տեսնեն. ինչ ընեն մանաւանդ մեծասիրտ Սամիկոնեանքն Լքտաւազդ և Սուշեղ, որդիք հմայեկայ և հրահատայ. միթէ վիրաւորեալ առիւծուց նման միայն մունչէն իրենց աչաց առջև անապատացեալ հայրենեաց վրայ... Լյսպէս չըրին. այլ յուսահատութեան մուռնչ մը մունչելով զայլոսքին սրտիւ, իրենց սրտակցաց ու պա-

տուակցաց ձայն տուին. որք, ըստ լսելոյ պատմիչին, «եղին զոգի ի ձեռի», իւրեանց, և ձեռնամուխ եղեն յիրա՝ զոր ոչ կարէին վճարել, վասն զնուազունք էին. այլ սակայն լաւ համարեալ զմահաբաշու թեամբ, քան ըզկեանս վտանգաւոր, ձեռնամուխ եղեն», Լախ եռանդուն Լքտաւազդ, անվախ, բայց և ոչ առանց խորամանկութեան իրեն հին նախնոյն Վայլ-Վահանայ, յանդգնօրէն գնաց ի մայրաքաղաքն հայոց՝ ի Վուին ուր արաբացի ոստիկանին փոխանորդ զօրավար նստէր, և գրեթէ անոր աչաց առջև իր սակաւաթիւ գունդը ժողովելով՝ սկսաւ զինքը զրահել պատերազմական պատրաստութեամբ, համբաւելով թէ թշնամեաց դէմ պիտի երթայ: Լքաբացի զօրավարը՝ իրենցմէ հաւատարիմ կարծելով զնա, միանգամայն և չուզելով իրենք զիրենք վտանգել թերևս օգնեցին այլ զինքը զինելու. և իբրև յառաջամարտիկ գունդ բանակի՝ թողուցին իրենցմէ զատուելու: Լքտաւազդ մէկ մ'որ խաբուած բանակին բազմութենէն դուրս ելաւ, մէկէն վազեց դէպ ի հիւսիս՝ Շիրակ գաւառ, անկէ Վրաց ամուր և ազատ կողմերը երթալու. այն ատեն այս գաւառս դեռ իր Լնի բերդը իշխանանիստ չէր ըրած, այլ կ'երևի թէ հիմակուան Սուսաց իշխանանիստն և ամուր բերդաքաղաքն Վիւմի՝ էր գլխաւոր աւան մը, ուր անիրաւ հարկահան մը նրստէր: Լքտաւազդ անոր շատ անիրաւութենէն թերևս քիչ մը պակաս անիրաւութեամբ մը վրէժ պահանջեց. սպաննեց և ժողոված ստակները յափըշտակելով գնաց Վրաց կողմը, միաբանեալ իշխանազանց հետ մէկտեղ: Լքաբացուց աչքերն բացուեցան. մէկէն նախնի ոստիկաններէն մէկը զօրապետ դնելով և իրենց ծառայութեան մէջ եղող հայոց սպարապետ Սմբատն այլ մէկ տեղ առած՝ Լքտաւազդայ ետևէն ընկան, ինչուան Լքխրցխայի կողմերը յարձրկելով. բայց հազիւ քանի մը կտոր բան կրցան աւա-

րել, և յետ դարձան. վասն զի Ղրտաւազդեանք ինչուան Եգեթրացւոց երկիրը (Չէրքէզ) գացին, և այն տեղւոյն ու մօտի Սրաց գաւառաց տիրեցին: Իսկ Իսկ-Վրաց հապառաստիկանն՝ ուրիշ բան չկրցաւ ընել, բայց եթէ առջի անգութ հնարքը բանեցընել. այսինքն դարձեալ ամէն դի հարկահաններ ղըրկել. որք պժգալի պիծակներու պէս ելան ժողովրդեան մնացեալ վաստակը ուղեւորութիւն քամելու. բայց այս անգամ շատ չյաջողեցան: Սասն զի եթէ Ղրտաւազդ հեռու էր, մօտ էր Սուշէ. որ նախ իր երկիրներուն մէջ մտածները հալածեց, և բռնութիւն ընողներն այլ բռնաբար սրով դատեց. և պահ մը իր ընտանիքը Երասխաձորոյ մօտ Ղրտազերից ամուր բերդը ապահովցընելով, ելաւ անկէ 60 կտրիճ առած հետը՝ մտաւ այս մեր եղած Բագրեւանդայ գաւառը, ուր Խպու-Սճուր՝ փոխանակ հեզաբար ծաղիկ քաղելու՝ բռնաբար հարկ պահանջէր. զնա այլ անոր մարդիկներն այլ կտրեւում փութորկի պէս յառաջ անցաւ. իսկ ծխահալած պիծակներն՝ ահով դողով սկսան ծակերնուն մէջ քաշուիլ. որով համարձակութիւն առին նեղեալ և լկեալ փախստականք հայոց գալու և Սուշէղայ պզտիկ գընդին խառնուելու. որուն համբաւն և սարսափը չորս դի տարածեցաւ. բայց զօրաց քիչուորութիւնն այլ իմանալով՝ ոմանք ի թշնամեաց սիրտ ըրին մէկէն վրան հասնելու և թերեւս մէկ հարուածով վերցընելու իրենց արգելք և սատակիչ եղողը: Բայց այնպէս գաղանացեալ Սամիկոն մը բռնել՝ շատ դժար և վտանգաւոր փորձ էր: Բայս պէս փորձեցին նախ 200 արաբացի պատերազմողը որք Երանոյ քաղքէն (Երզնիւ) ելան աղէկ զինուած և զրահաւած և իջան ի Բասեն, գալու ի Բագրեւանդ. գիշերը վրայ հասնելով՝ մտան Երասխա գիւղը, (թերեւս Սճակերտոյ մօտ) և անոր այգեստանեայց մէջ փառեցան, այգեաց պատերը իրենց պատնէշ կարծելով: Իմացաւ Սու-

շէղ, և հետը քանի մը կտրիճ՝ առած՝ գիշերանց հասաւ հոն. և որովհետեւ այդ պատերը հիւսած չէին՝ այլ միայն քար քարի վրայ դիզած՝ ցանկի մը պէս, անոնց տակ նստող և պառկողներուն վրայ փլուց. հոն կապուած ձիանն այլ խրտելով՝ սկսան իրենց տէրերը կոխկրուտել. գիշերուան, ձիերուն, պատին փլէլուն շփութութեան հետ մէկտեղ՝ ներս թափեցան Սուշէղեանք: Եղածն յայտնի է. թերեւս ոմանք մերկ կողոպուտ կրցան փախչիլ ազատիլ, բայց շատերն այն քարերուն տակ քնացան մնացին:

Հազիւ քիչ մ'ատեն կրցաւ Սուշէղ հանգիստ առնուլ իր ամրոցը, վասն զի այլազգեաց աղաղակն կու գուայր. Եւրոպայ կողմնակալ զօրավարն իր պահապան զօրաց մէջէն չորս հազար կրտրիճ ձիաւոր ընտրեց և յանձնեց Խպու-Սճիւ զօրապետին, որ երթայ ջարդէ ջնջէ ապստամբները: Եւրոպայ իր գունդը անոնց երազընթաց տաճիկ ձիերուն պէս թռցընելով հասարակաց դուրան ճամբէն, յԵրասխա տայ ի կողովիտ, անկէ ի Բագրեւանդ հանեց, և եկաւ անոր գլխաւոր շինաւանին մօտ, որ է Բագաւան (Բագրիսէ): Բայս աւանին մօտ, այս Երաճանոյ նախընծայ վտակաց եզերք, այս մօտիկ Երասխ լեւան շքին տակ էր, որ անկէ 400 տարի առաջ ուրիշ Սուշէղ մը, Քաշախ-բէն Սուշէղ, Շապհոյ արքայից արքային ահեղ բանակը ցրուեց. բայց այն ատեն հայ-Երզնկոնի թագաւորի մը ամբողջ զօրաց սպարապետ էր, և յունական գունդ մ'այլ մարտակից ունէր, և Սեծ Երսէս մը բազկատարած աղօթաւոր: Ենկէ 200 տարի վերջ՝ ուրիշ Սուշէղի մը վրայ գալով՝ անցաւ Բագրեւանդէն Երասխ Սուշէրուան, և կտրեցաւ ի Սուշէղայ Երասխ գետոյն վրայ: Իսկ այսօր անոնց թռուանց թռու հրահատեանն Սուշէղ՝ 4000 արաբացի սպառազէն ձիաւորաց դէմ ունէր 200 հայ. քսաւնի դէմ մէկ միայն. սակայն ունեցածն բաւական եղաւ իրեն: Եւրոպայ յարձը.

կեցան եկողներուն վրայ, շփոթեցին, ցրուեցին, շատերը գետին փռեցին, աւելի շատերը փախուցին. փախստականաց ետեւէն ընկան, օրով ճամբայ հալածեցին դէպ 'ի հիւսիս, ինչուան Ղարաբաժ լեւան ոտքը. շատերն այլ ճամբուն վրայ փռելով, և անոնց հետ զօրավարնին ալ, աւարներով և ձիոց երամակով յաղթական դարձան: Այլադժեաց մնացորդն հասան 'ի Ղուին, բոլոր քաղաքը 'ի դող, 'ի սուգ, անէծք և նզովք շարժեցին. և այնպէս ահ ընկաւ մէջերնին՝ որ ամէն դռնէ կարծէին Սուշեղը ներս մանել. և գրեթէ չի վստահանալով քաղաքին ամրութեանը՝ ներքին ամրոցը քաշուած սմբեցան:

Այս անակնկալ և գրեթէ անհաւատալի յաղթութիւնն և յաջողութիւնն, և այն ահարկու Ղարաբաժոց ահաբեկ ըլլալն՝ կրնայ գուշակուիլ՝ թէ երկայն ատենէ 'ի վեր ընկճած ժողովրդեան մը ինչ ազդեցին. ինչպէս համբաւն հռչակուեցաւ. ինչպէս գլուխներ տաքցան՝ խելապատակէն այլ 'ի վեր, մինչև խոհեմութեան և նախահոգութեան ձայները չլսել. և զիրար գրգռելով պատշաճէն վեր բաներ մը տածել. մանաւանդ չափազանց բորբոքեալ ճգնաւոր մը, աւելի սրտին հարցնելով քան Ղստուծոյ, զամէնքը յորդորէր և քաջալերէր, և իբրև տեսիլք տեսած՝ հաւանեցնէր թէ արդարև ազգին բազմն հասած է. մի տարակուսիք կ'ըսէր, ձեր մէջէն մէկն բաւական է հազարի դէմ կենալու, երկուքն՝ բիւրուց դէմ: Նիրաւի շատ դժար այլ էր ռամկաց՝ յետ 200 կտրիճներու 4000 սպառազէն հեծեալները վանելն տեսնելու՝ այս դիպուածին մէջ՝ սրբութիւնը և ստույգութիւնը իրարմէ որոշել. բայց ոչ միայն ռամիկ մարդիկ և առանձին իշխանք միաբանեցան, այլ ինչուան Սմբատ բազրատունի սպարապետն այլ հաւանեցաւ թողլու զՂարաբաժիս և միաբանելու ընդ համազգեացն: Այս բանս յաղթութեան մը չափ արժեց միաբանելոց. բայց մեծագոյն յաղթութեան մ'այլ կու փափա-

գէին. այսինքն հաւանեցնելու զՂուտ, նախայիշեալ Սահակայ իշխանապետին որդին, որ չափաւոր տարօք, և տարիքէն աւելի փորձ հռչակեալ խելացի մարդ էր. որչափ այլ հայրենեաց փառքը փափաքէր, այլ աւելի աւոր ապահովութիւն կու պահանջէր. կ'իմանար կ'իմացնէր այն ճգնաւորին չափազանց նախանձաւորութիւնը, և կ'ըսէր իրեն եկող իշխանաց և յորդորաց. “Ս'լ հայրենասէրք, զգոյշ կեցէք. քաջ էք և եռանդուն, բայց աւելի լաւ է իմաստութեամբ գործել և ձեզմէ առջիններուն փորձը քննել. կամք և կարողութիւն միշտ չեն կրնար իրարու հաւասարիլ. մէկն 'ի ձեր ձեռքն է, մէկայն ոչ. շուտ և անակնկալ յաջողութիւնք՝ երբեմն մեծագոյն անյաջողութեանց պատճառ կ'ըլլան: Վանի մը հարկահան և զօրավար զարկիք, քիչով շատերու դէմ կեցաք. և երթալով կու յուսաք շառնալ. սակայն ինչուան որչափ կրնաք բազմանալ, ինչուան երբ միագունդ մնալ: Ղեռ Ղարաբաժոց մեծ զօրավարն 'ի Ղուին է. դեռ 'ի կարին ուրիշ մեծ զօրավար մ'այլ կայ, դեռ շատ բերդեր անոնց ձեռքն են: Եթէ բերդերն այլ առնուք, եթէ հայաստանի մէջ եղած զօրքն այլ հալածէք, դեռ զԺուարութիւնը քիչ մը կ'ուշացնէք. վտանգը կը մօտեցնէք: Ինչ պիտի ըլլայ ձեր բովանդակ գունդն Վարդէի Սուսնեայ տէրութեան ծովածաւալ և ահաւոր զօրութեան դէմ: Ս'ը ազգ որ տէրութիւն կրցաւ կամ կրնայ անոյ դէմ կենալ. Յունաց տիեզերական ինքնակալութիւնն այսչափ անգամ կը ռուելով՝ չկրցաւ իր կորուսած երկիրները 'ի ձեռք ձգել. ահա կայսրն իր տանդին որ մինակ առիւծներու դէմ ելլելով՝ սպաննեց, տեսէք ինչպէս սարսափած՝ թող կու տայ որ ամիրապետն կոխէ իր սահմանները: Ինքն ծովն ոցամաքը բաւական ամուր չգտներ այն պիսի թշնամոյ մը դէմ, դուք ինչ բանի վրայ դրած էք ձեր ապահովութիւնը: Եթէ եթէ կ'ուզէք ճշմարտա-

պէս հայրենեաց օգուտը, ինչպէս և ես ամենայն սրտիւ, հանդարտօրէն մտածելով կեցէք տեղերնիդ. և Զանացէք իմաստութեամբ դարման փանիլ եղած և կրած չարեաց: Եւ պա թէ ոչ, ինծի կ'երևի, թէ կամ յետ փնասակար փորձոյ՝ պիտի յանձն առնուք կորակոր նուաճիլ նստիլ տեղերնիդ. կամ յուսահատած միայն զձեզ ապրեցընել Զանալով՝ ինքնակամ թողուլ հայրենիք, տուն տեղ և վաստակ, ձեր հարց քրտինքով ժառանգած բարիքը, ձեր նախնեաց հաւատքով կանգնած եկեղեցիները, և ձեր ծնողաց գերեզմաններն այլ ատելեաց ոտից կոխան, և երթալ 'ի ծառայութիւն կայսեր Յունաց, և պանդխտութեամբ կեանքերնիդ մաշել: Եւ կամ, որ շատ վախնալի է, շուտ կամ ուշ՝ ձեր թշնամեաց ձեռքը ընկնալով՝ չարաչար մահուամբ պիտի ջնջուիք: Եւ այսպիսի բանք բաւական չեղան այն տաքցած գլուխները զովացընելու. թողին զՂոտ, և եկան մնացեալ իշխանքն իրարու հետ դաշինք դնել, խորհուրդ ընել, հնարք մտածել. այլ ինչպէս շատ անգամ պատահած է և կու պատահի այսպիսի դիպուածոց մէջ, չկրցան միաբանիլ մէկ գործոյ վրայ. ոմանք իրենց երկիրը քաշուեցան, ոմանք ամուր բերդերու ապաւինեցան: Եւ մենէն տաք գլուխներն որ Սուլեղայ հետ միաբաներ էին՝ զինուոր և ռամիկ, 5000 հոգի գունդ մը եղան. Ղուինը թողուցին, գնացին Կարնոյ քաղաքին վրայ, զոր քանի մը տարի առաջ Եկզիտ ոստիկանն առեր էր 'ի Յունաց և լաւ ամրացուցեր. թերևս հիմա մէջը բաւական զօրք չկար, չէ հայոց թուոյն՝ այլ ոգւոյն դէմ կենալու. բայց պարիսպներն բաւական զօրաւոր էին. բոլոր այն տարի (774) ձմեռուան սաստիկ սառամանիքներէն այլ չձանձրանալով, հայք պաշարեցին կեցանքադքին քով. և մեծամեծ մեքենաներ կանգնելով՝ կու ծեծէին պատերը. և քանի մը ծակ բանալով՝ կրցան քիչ մը քար թափել 'ի ներս և քանի մը մարդ սպաննել. բայց աւելի սովով

կու նեղէին քաղաքը, որ և անձնատուր ըլլալու վրայ էր, երբ յանկարծ մեծ միրիկ և զօրաւոր հարկ մը հասաւ հայոց: Եւսոնց հեռանալը յԱյրարատայ, և ոմանց այլ իրենց բերդերը քաշուիլ տեսնելով՝ Ղուինեցի արաբացիք, սիրտ առին, չորս կողմէն այլ ժողովեցան, և սկսան այրած սրտով ու ծարուած սրբով մօտակայ գաւառաց մէջ պտրտիլ, և շատ արիւնահեղութիւններ ընել. բայց ապստամբները նուաճելու համար ստիպուեցան ամօթով՝ եղածը իմացընել ամիրայետին. որ վրէժխնդրութեան յարմար առիթ գտնելով, անթիւ զօրաց միջէն ընտրեց Խորասանի կտրիճները, 30,000 հոգի, ձիով և զրահով աղէկ մը պատրաստած, և յանձնեց Լամր Լպն-Լամայիլ փորձ և հռչակաւոր զօրավարի մը ձեռք: Եւ հարաւային հովերէն առաջ անցաւ Եսորեստան և Ղզնեաց կողմերէն գալով մտաւ 'ի Խլաթ մեծ քաղաքն. և ժողովելով հաւատարիմ մարդիկ՝ աղէկ մը քննեց տեղեկացաւ հայոց պատրաստութիւնը, որչափ հոգի միաբան և ուր ըլլալնին, և ինչ ոյժ ունենալնին. զոր 'ի հարկէ շատ քիչ և իբրեւ ոչինչ գտաւ իր բանակին բազմութեան և կազմութեան համեմատելով: Հոն 'ի Խլաթ էր այն ատեն խոհական իշխանն Եւլոտ. և տեսնելով իր հայրենեաց վրայ եկած չարիքն, և իր խրատած իշխանաց անհաւանութիւնը, սիրտն կ'այրէր կու հալէր, առանց կրակը դուրս տալու. մանաւանդ որ պիտի ստիպուէր Երաբացւոց գործակից ըլլալու իրեններուն դէմ: Եւ հնարին տագնապին մէջ առանց ատեն կորսընցընելու ամենայն ծածկութեամբ իմացուց իշխանակցացը՝ Լամրի պատրաստութիւնը. և ահա ժամանակն է, կ'ըսէր, ցուցընելու ձեր խոստացած հաստատութիւնը, կամ իրարու պաշտպանութեամբ մեռնելու: Եւ ի խրատուն մտիկ չըրին դաշնակիցք, ետքինէս կասկածեցան. կարծեցին որ Եւլոտ Երաբացւոց հաւատարիմ մնալով՝ զիրենք խաբել կ'ուզէ և հեռացընել 'ի Խլաթայ. և

մտքերնին դրին Վարնոյ պաշարողացնը-
ման՝ այս մեծ քաղաքս այլ առնուլ յայլ-
ազգեաց։ Համազասպ Մարտունեաց
իշխանն գլուխ կեցաւ, Սասաւրականի
զօրքերէն զատ՝ Մատունեաց գունդն
այլ, Սմբատ սպարապետին Ղշտ եղ-
բօր գունդն այլ մէկ տեղ առաւ, և ե-
լաւ երթալ Սանայ ծովուն հիւսիսայ-
ին արեւելեան կողմը՝ Մարձէշ բերդա-
ւանին վրայ, ուզելով հիմնադրուիլ ը-
նել. անցած տեղերէն ռամիկ հետեակ
մարդիկ այլ կու ժողովէր կու խառնէր
զօրքերուն։ Երբ հասան ի Վերկրի,
Խլաթէն Հայ մը եկաւ նորէն իմացը-
նելու թէ Սմբ զօրավարն մօտ է երեք
բիւր և աւելի զօրքով։ Համազասպ
հպարտացեալ՝ զայս այլ նենգութիւն
կարծեց, և փոխանակ պարգեւելու՝
պատժեց լրաբերը, և առաջ անցաւ
հասնելու Մարձէշ։ Երբ բնակիչքն
այլ իմաց տուեր էին Սմբայ, որ բազ-
մութեամբ զօրաց ծածուկ ճամբանե-
րով եկեր ապահով տեղ մը դարաներ
էր, և հազիւ թէ Հայք սկսան Մար-
ձէշի բերդը ծեծել, Մարապիք դա-
րանէն ելելով վրանին ընկան, և ան-
գէն անհմուտ հետեակ գնդին մեծ
մասը ջարդեցին, ոմանք այլ փախչելու
ատեն ծովը թափեցան. և այսպէս ան-
խոհեմութեան զոհ եղան 1500 ան-
պարտ մարդիկ. անոնց հետ իրենց ա-
ռաջնորդ չորս ազնուական իշխանք այլ.
Ֆնայեալքն փախստեամբ ցրուեցան։
Մյս պատահարս եղաւ ապրիլի 16^{ին}
(775)։ Մարապիք զանոնք երկար մի-
ջոց հալածեղէն ետեւ՝ դարձան անկէ
մէկայլ ապստամբները բնտնելու. և
Խլաթու և Սանազկերտի գաւառնե-
րէն վեր փութալով թափեցան հոս, ի
Բագրեւանդ։

Մհա այս էր այն հնոցանման սե-
ծուխն զոր տեսնայինք յարեւելից. որ և
կոխելով այս ծաղկազարդ վայելու-
թիւնները, գետոյս աղբերականք քով՝
Աջծնի ըսուած գիւղը իջան. և դադրե-
ցան զէնքերնին սրելու և մահու գործիք-
ները պատրաստելու։ Իսկ արեւմուտքէն
փրթած փոքր արծաթափայլ հեղեղն՝

էր Սուշեղեան գունդն Հայոց, որ պա-
շարէր զքաղաքն Վարնոյ. և յանկարծ
լսեց Մարձիշու կոտորածը։ Յետ այնչափ
երկայն համբերութեան, պզտի գնդով
մը այնպիսի մեծ քաղաք մը պաշարե-
լու և վտանգելու, որսը բռնելու ատեն՝
ստիպուիլ թողուլ, որքան ծանր, որ-
քան սրտակտուր էր։ Մյլ ուրիշ հնար
չկար. ակռանին կրճտելով դարձուցին
երեսնին ի Վարնոյ. բայց ո՞ր երթան։
— Երկու ճամբայ կար դիմացնին.
մէկն և ապահովագոյնն էր՝ Մրտա-
ւազայ բռնածն, անցնիլ երթալ յա-
րեւմուտք և ի հիւսիս, Յունաց կողմը
մտնել, և յետ այնքան նեղութեանց՝
գոնէ ապրիլ և հանգչիլ։ Իսկ մէկ այլն՝
կորիւնը կորուսած առիւծուն ճամբան.
զօրաւոր թշնամեացը վրայ դառնալ և
յուսահատ կատաղութեամբ զարնուիլ,
ըլլայ ինչ որ ըլլայ։ — Եւ այս ետքինը
ընտրեցին այն զայրասիրտ ընկերակո-
րոյս առիւծքն։ Վարնոյ լեռանց դարե-
րէն թափուիլ ի Բասեն, և անկէ այլ
Սուկաւ լեռանց (Վէօսէ տաղ) կրա-
նակէն ընկնիլ ի Բագրեւանդ, քիչ օ-
րուան քիչ ժամուան գործ մը եղաւ ի-
րենց. հոն այլ չդադրելով, ոչ թշնամ-
ւոյն բազմութիւնը ուզեցին քննել, ոչ
անոր շարժելուն սպասել. այլ դարու-
դուր գետնի մը վրայ արձրկած հրա-
գունտի պէս ցատքըտելով առաջ եկան,
և փոխանակ թշնամեաց՝ իրենք անցան
գետը՝ և մօտեցան։ Թշնամեաց ահեղ
բազմութիւնն և աւելի ահարկու պատ-
րաստութիւնն, արաբիկ երիվարաց
վազն ու փոխնն, լուսնանիշ վրանաց
և դրօշուց շարժիւնն, խառնալուր ա-
ղաղակն, գոչումն և ողատերազմական
գործեաց և թմբկաց որոտումն, փո-
խանակ զիրենք վախընելու, այնքան
աւելի կատղեցուցին բոբբոբեցին, որ
Մարապեւոց բանակէն քանի մը հարիւր
քայլ հեռի՝ թողուցին ոչ միայն իրենց
բեռները, այլ և ձիանքը. հետեակուց
աւելի ազատ և համարձակ կրնային
հայկական աղեղները քարշել հեռուէն,
ու մօտանց թուր ու նիզակ շարժել։
Երկայն ճամբուն յօգնութիւնն այլ

չէին ուզէր մտիկ ընել, եթէ գիշերուան սեաւ վարագոյրն երկու բանակաց մէջ չկախուէր: Ընոր մէկ կողմը 30,000 սպառազէն Բրաբացիք, մէկայլ կողմն 5000 հետեակ թեթեազէն Հայք անցուցին, ինչ հոգւով, ինչ մտածութեամբ, ապրիլի 24էն 25 մտնող միջոցը, կրնայ գուշակուիլ քան թէ գրուիլ: Բաւօտն հազիւ թէ ծագեց՝ Հայք անհամբերութեամբ նետուեցան բազմութեան մէջ, սաստիկ կոտորած մը ըրին, սրընթաց հեծեալներուն մէկ մասը հալածեցին հեռացուցին. բայց վերջապէս իրենք այլ յոգնեցան: Բրաբացիք սրտմտեալ և զանազար յետ դարձան, Հայոց նախարարներէն մէկ քանին (որ ռամկին պէս հետեակ չէին) քշեցին իրենց ճորտերովը. ռամկին այլ ետ քաշուեցաւ. այն ատեն Բրաբացի հեծելոց եկաւ վրէժինդրութեան կարգն. սկսան կոխկրուտել դէմ դնող հետեակ Հայերը: Ետնք իբրեւ երկայնաշար ալիք՝ աւելի մեծ և երկայն ալիքէ մը ծածկուելու թաղուելու ատեն, վերջին անհնարին ճիգ մ'այլ ըրին. յետին յուսահատութեան կամ յուսոյ ձայն մը վերուցին. իրար զիրար կանչելով և սիրտ տալով. «Քանի որ թեւերնուս վրայ դեռ քիչ մը ուժ կայ, կ'ըսէին, պէտք է թափենք մեր հայրենեաց և եկեղեցեաց վրայ. ողջ ողջ երես դարձնել և յետ դառնալ՝ անկարելի ըլլայ մեզի. մեռնինք զէնք 'ի ձեռին, քան փախստեամբ ապրինք»:

Եւ արիւնոտ աչուրնին մէկ մը երկինք տանելով, մէկ մը Բագրեւանդայ պաշտպան Ս. Յովհաննեսին, կանչելով ու գողալով, նորէն յարձրկեցան, և անգամ մ'այլ՝ իրենցմէ մեծ և ուժով ալեաց վրայ ելան. միայն հազար հոգի մնացեր էին միագունդ՝ երկու երեք բիւրուց դէմ, զոր վերջին անգամ մ'այլ քշեցին: Իսկ ասոնք այնպէս զարհուրեալ շփոթեալ էին, որ չէին գիտեր թէ մարդո՞ւ հետ, հրէշից հետ, թէ հրէշտակաց հետ կու պատերազմին. և իրաւ թէ սուտ՝ իրենց շփոթութիւնը ծածկելու համար, յետոյ կու պատմէին,

թէ մենք Հայոց գնդին հետ կու տեսնէինք երկնաւոր զօրքեր, պապաներ և երէցներ, որք աւետարանօք և բուրվառօք կ'առաջնորդէին անոնց: Ընդուտ այսպէս տեսան ինչուան որ Հայոց վրայ զէնք շարժելու ոյժ չմնաց: Եւ ատեն թիւն յաղթեց. և երբոր դիմակաց չգտաւ՝ արաբացի գունդն յաղթական եղաւ: Տարիէ 'ի վեր անդադար կռուող և վազողք, 3000 Հայք իրենց նիզակաց վրայ երես 'ի գետին Բրաժանայ ծաղկանց մէջ փռուելով՝ արիւնով ներկեցին ապրիլի փողոց: Հոն երկու բարձր ծառոց պէս ընկան պարապուիք նահատակացն՝ ինչուան ետքը իրենց խոստմանն և քաջութեան հաւատարիմք, Սուլեյմ մամիկոնեան և սպարապետն Սմբատ. անոնց հետ նաև շատ մեծատոհմիկ նախարարներ, ինչպէս բագրատունին Սահակ, գնուին Սահան-Սաշակ, և Սամուէլ մեծ նախարարն Սամիկոնէից՝ որ տարւօք դեռ երիտասարդ, և գեղեցկութեամբ անուանի, ծաղկանց մէջ ծաղիկ, և իր ընկերակցայն հետ յիրաւի գարնան ամէն զարդերէն աւելի սրտառուչ փայլէր իր վերքերէն բղխած վարդերուն մէջ:

Եթէ այն ճգնաւորին քիչ մը արտորնօք տեսած և շփոթած տեսլեանն համեմատ՝ փառաւոր վախճան մը չունեցաւ պատերազմն, սակայն և ոչ բուրովին անօգուտ մնաց: Իսկ և Կործն քիչ շատ սաղտանելի ըլլայ անաչառ դատաստանի առջև, չկրնար անտես ըլլուիլ անոնց քաջութիւնն, հայրենասիրութիւնն, կրօնասիրութիւնն այլ: Բայց աղքատնախանձ միաբանութիւննին աւելի գովելի կ'ըլլար եթէ ըստ խրատուն Էջոտոյ շարժէին պատերազմէն առաջ կամ պատերազմի ատեն. և կամ թէ յետ պատերազմին՝ Բրժրունին Սհրուժան չապաններ քաջին Սուլեյմ երկու որդիքը, որք իրեն ապաւիններ էին, իբրու թէ հայրերնին եղաւ պատճառ այնքան մարդկան և իր հարազատաց կոտորածին: Իսկ Բրաբացիք որ այն գունդը կոտորեցին, և Բագ-

ընտանիքայ դաշտաց վրայ անթաղ թողուցին, ու սկսան չորս դի աւրել և աւարել, իրենց կորուստներն այլ չէին կրնար ծածկել, և ոչ իշխել շատ հեղայնախի փորձեր փորձելու: Ամբիբը և յաղթական՝ ամիրապետին՝ երթալու ատեն՝ չարաչար ցաւերով բռնուած մեռաւ ի Պարսկաստան. քանի մը ամսէն ինքն ամիրապետն այլ նոյնպէս վերցուեցաւ. յաջորդ տարին՝ պատերազմին մէջ ընկնող Սմբատ սպարապետին որդին, Ղշոտ, սկսաւ նորէն Ղրաբացուց ետեւէն ընկնիլ, և երկիրները ազատելով՝ Ղնի բերդը ամրացուց, որ յետոյ իր ցեղին թագաւորութեան աթոռ եղաւ. և օր մը աղօթք ընելու ատեն՝ թշնամիներէն պաշարուած, աղօթքը չթողուց, այլ լմանցընէէն ետեւ ելաւ զարկաւ զանոնք և գլխաւորնին՝ ի պառոն Ղբղլայն՝ երկու կտոր ըրաւ: Ղսկէ ետեւ եկող ոստիկանք սկսան զգուշութեամբ վարուիլ հայոց հետ, մանաւանդ հարուն Ղւ-Րէշիտ, որ ամիրապետ ըլլալէն վեց տարի առաջ (750) հայոց և Պարսից մեծ ոստիկան դրուեցաւ, և խաղաղութեամբ իշխեց:

Ղյս է Ղսգրեանդայ ըսուած կըռիւն, զոր կարմիր արձանագրութեամբ նշանակէ հայադիրն յ' 18 ահեկանի (25 ապրիլ) 775 թուին Վրիստոսի:

Հ. Ղ. Մ. Ա.

Ծանոթութիւն և տեսակարար ծանոթութիւն:

(Տես երես 79)

Արպէս զի ծուռ գաղափար մը չունենանք, պէտք է լաւ միտք առնունք որ մարմնոյ մը ծանրութիւնը իր մէկ որպիսութիւնն է բացարձակապէս անփոփոխելի. ուստի որչափ ալ բնական կամ բնալուծական ներգործութեանց տակ ձգենք զմարմինն, ամենևն ին իր ծանրութիւնը չփոխեր, միայն թէ վրան բան

մը չաւելցուի կամ թէ իրմէ բան մը չվերցուի: Ասկ տարածոցն ըստ ամենայնի այս որպիսութիւնն չունի. և թէ պէտ կարծուածէն շատ աւելի դժուարին ըլլայ մարմնոյ մը տարածոցը փոխել, սակայն կրնայ քիչ մը փոխուիլ թէ հաստատոնոց և թէ հեղանիւթոց տարածոցը, և շատ՝ օդունը ճնշուելով ու ըլլալով պզտի տարածոց մը, կամ ընդարձակելով մեծապէս: Ղսկէ կը հետեւի թէ տեսակարար ծանրութիւնն, որ կ'առնուի ծանրութեան մարմնոյն տարածոցին հետ ունեցած բաղդատութեանէն, ըստ ամենայնի անփոփոխական չէ իւրաքանչիւր տեսակի մարմնոյ վրայ. բայց այս տարբերութիւններն այնչափ մեծ չեն հաստատոնոց և հեղանիւթոց վրայ, մանաւանդ երբ մտածուին որոշեալ բարեխառնութեամբ մ'առնուած. վասն զի գրեթէ անխախտ օրէնք է որ մարմինները տաքնալով՝ քիչ կամ շատ մեծ տարածոց կ'առնուն քան զառաջինն, և պաղելով կը դառնան առաջին տարածոցը: Աւստի երբ վերն ըսինք թէ հաշարհիւրմ կ'ըսուի լիզը մը ջրոյն ծանրութիւնը, պէտք է յաւելուի որ բարեխառնութիւնն ըլլայ հալող սառուցին բարեխառնութեանէն քիչ մը վեր:

Տեսակարար ծանրութիւնն ալ, ինչպէս ուրիշ ամէն չափ, հաստատուն միութեան մը վերբերեցաւ, և ջրոյն տեսակարար ծանրութիւնը միութիւն առնուեցաւ. ըստ այսմ երբ կ'ըսենք թէ կապարն ունի տեսակարար ծանրութիւն 11.44, կ'իմանանք որ երկու տարածոց իրարու ճիշդ հաւասար ջրոյ և կապարի, երկրորդն իբր տասնըմէկ անգամ ու կէս աւելի կը կշռէ քան զառաջինն: Ահրապէս չափերն ի գործ դնելով կը տեսնենք որ նոյն բանն է ըսել մէկ լիզը կապարը կը կշռէ 11.44 հազարակրամ:

Այրբ լաւ միտք կ'առնունք թէ տեսակարար ծանրութիւնն է համեմատութիւնն ծանրութեան և տարածոցին, կ'իմանանք որ եթէ գոյացութեան մը կտորը կը կշռէ, օրինակի համար,